

СЕНЬКІВСЬКА
Галина Ярославівна,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри
української філології та
суспільних дисциплін
Кременецької обласної
гуманітарно-педагогічної академії
ім. Тараса Шевченка
galya_senk@ukr.net
м. Кременець

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ У СЕРЕДИНІ 40-Х РР. ХХ СТ. – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.:

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

У статті автор аналізує джерельну базу розвитку історико-краєзнавчого руху на Тернопільщині впродовж 40-х рр. ХХ – на поч. ХХІ ст. Підкреслюється значимість документів й матеріалів, які автор ділить на дві групи, в залежності від походження та інформативного наповнення.

Важливим елементом джерельної бази дослідження стали документи фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, державних архівів Тернопільської і Волинської областей, які висвітлили загальну картину краєзнавства в усіх його формах і за всіма напрямками. Постанови органів обласного рівня, протоколи засідань колегіальних органів, інструктивні та методичні листи культурно-освітніх установ, громадських організацій дозволили відтворити загальну панораму своєї діяльності в галузі краєзнавства. Завдяки аналізу архівних документів і матеріалів, обласних та районних газет, путівників, автор здійснив комплексний аналіз розвитку краєзнавства в області. Розкрито рівень впливу державних органів у поновлення державних культурно-освітніх закладів, розгортання історико-краєзнавчих досліджень на Тернопільщині. Персональні фонди дослідників історії краю доповнюють дослідницько-краєзнавчу спадщину окремих учасників краєзнавчого руху на Тернопільщині. Цінність усіх цих документів полягає в тому, що в них збережені конкретно-історичні факти, відомості про події з історії Тернопілля.

Ключові слова: джерела, групи, матеріали фондів, державний архів.

HISTORICAL STUDY OF LOCAL LORE IN THE TERNOPIL REGION IN THE MID 40S. XX CENTURY. - AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY: SOURCE ANALYSIS

The article deals with the analysis of the source base of the features of historical and regional studies movement in Ternopil region during 1940s. – beginning of the 21st c. The author emphasizes the importance of documents and materials divided into two groups depending on the origin and informative content.

The important element of the source base were the documents of the funds of the Central. State historic archive of Ukraine in Kyiv, the state archives of Ternopil and Volyn' regions which clarified the general picture of the regional studies in all its forms and direction. The resolution of state bodies of the regional level, the minutes of meetings of the collegial bodies, the instructions and methodical letters of the cultural and educational institutions and public organizations allowed to reproduce the general panorama of their activity in the branch of the regional studies. Thanks to the analysis of the archive documents and materials and to the regional and district newspapers and guides the author made the comprehensive analysis of the development of the regional studies in the region. The level of the state bodies' influence in the renovation of the state cultural and educational institutions and the development of historical and regional studies research in Ternopil region is revealed. The private funds of the researchers of the history of our land complement the research and local lore heritage of the individual participants of the regional studies movements in Ternopil region. The value of all the documents is that they preserve the specifically historical facts and the datas about many events from the history of our Ternopil region.

Key words: *sources, block, fund materials, state archive.*

ИСТОРИЧЕСКОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ В ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ В СЕРЕДИНЕ 40-Х ГГ. XX В. - В НАЧАЛЕ XX В. : ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В статье автор анализирует источниковую базу развития историко-краеведческого движения на Тернопольщине в течение 40-х гг. XX – нач. XXI ст. Подчеркивается значимость документов и материалов, которые автор делит на две группы, в зависимости от происхождения и информативного наполнения.

Важным элементом источниковой базы исследования стали документы фондов Центрального государственного исторического архива Украины в г. Киеве, государственных архивов Тернопольской и Волынской областей, которые осветили общую картину краеведения во всех его формах и по всем

направлениям. Постановления органов областного уровня, протоколы заседаний коллегиальных органов, инструктивные и методические письма культурно-образовательных учреждений, организаций позволили воссоздать общую панораму своей деятельности в области краеведения. Благодаря анализу архивных документов и материалов, областных и районных газет, путеводителей, автор осуществил комплексный анализ развития краеведения в области. Раскрыто влияние государственных органов в возобновление государственных культурно-образовательных учреждений, развертывание историко-краеведческих исследований на Тернопольщине. Персональные фонды исследователей истории края дополняют исследовательско-краеведческое наследие отдельных участников краеведческого движения на Тернопольщине. Ценность всех этих документов заключается в том, что в них сохранены конкретно-исторические факты, сведения о событиях из истории Тернопольщины.

Ключевые слова: *источники, группы, материалы фондов, государственный архив.*

Аналіз досвіду, набутого істориками в контексті оновлення соціально-економічного та культурно-освітнього життя Тернопілля, відкриває нові можливості для активізації науково-пошукової роботи з позицій правди і доказовості, осмислення багатьох реалій сьогоденного життя. Звернення до історико-краєзнавчої тематики сприяло введенню до наукового обігу нових джерел, насамперед на регіональному рівні. Локально-історичні дослідження дають можливість через призму окремого регіону, населеного пункту дослідити явища та процеси, які характерні для України в цілому. Тому, на нашу думку, подальший розвиток сучасного краєзнавства неможливий без осмислення і усвідомлення досвіду минулого.

Усе сказане й обумовлює актуальність теми, оскільки реконструювати та об'єктивно проаналізувати особливості історико-краєзнавчого руху на Тернопільщині дозволить джерелознавчий аналіз досліджуваної проблеми.

Необхідність детального всебічного аналізу краєзнавчого руху на Тернопільщині середини 40-х рр. XX ст. – початку XXI ст. спонукає до пошуку та вивчення певної джерельної бази, що і є метою нашого дослідження. Всі історичні джерела містять у собі певний обсяг соціальної інформації, яка має неоднакове значення на різних етапах свого існування. Так, низка документів і

матеріалів, що належали керівним органам радянської влади, носили нормативний характер, а нині ці постанови та резолюції виступають лише носіями суто історичної інформації.

Головний масив джерел можна розділити на дві групи. Першу групу складають опубліковані документи державних установ, які охоплюють останні десятиліття і тому ще не відкладені в архівосховищах постійного зберігання. Серед них – документація облвиконкому і облдержадміністрації 2000 р., підпорядкованих їм обласних відділів. Зокрема, розпорядження щодо розвитку музейної справи на період до 2005 р., про розвиток краєзнавства в області до 2010 р., збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 рр.; проведення у 2003 р. Року культури в краї тощо [15]. Сюди слід віднести збірник документів і матеріалів керівних органів влади, що висвітлює культурне життя західних земель України впродовж 1939 – 1953 рр. [19].

До другої групи джерел відносяться неопубліковані матеріали та документи, що утворились у процесі діяльності досліджуваного історико-краєзнавчого руху. Загалом, загальна картина розвитку краєзнавства як в Україні в цілому, так і на Тернопільщині зокрема була б неповною без використання фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДІАК України) [36]. Завдяки аналізу документів фонду Р – 4633 (Документи і матеріали з історії міст і сіл Української РСР), який містить рішення і постанови центральних органів державної влади, можна створити картину перебігу підготовки та написання багатотомної історії населених пунктів України. Особливий інтерес викликають документальні матеріали фонду обласного архіву „Обласна редакційна колегія з написання тому „Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область” (Р – 3140), які в 60–70 рр. стали безпосередньою базою дослідження краєзнавчої роботи.

Джерельну базу нашого дослідження становлять різноманітні законодавчі та інші нормативні акти УРСР щодо охорони, збереження, утримання і використання пам'яток архітектури, мистецтва, археології й історії. Вони зберігаються, зокрема, в державних архівах Тернопільської і Волинської

областей (Держархів Тернопільської обл., Держархів Волинської обл.). У Держархіві Тернопільської обл. вони зосереджені у фондах „Тернопільська обласна організація Товариства охорони пам'ятників історії і культури, м. Тернопіль” (Ф. Р – 3272), „Відділ у справах будівництва та архітектури виконкому Тернопільської обласної ради народних депутатів, м. Тернопіль” (Ф. Р – 1242) та фондах Держархіву Волинської обл., передусім Ф. Р – 3146, Ф. Р – 420. Чимале місце займають матеріали фонду „Міністерство фінансів УРСР. Тернопільський обласний фінансовий відділ, бюджетний відділ” (Ф. Р – 290), у якому нагромаджено статистичні та інші відомості про ефективність і правильність витрачання коштів на утримання соціально-культурних установ.

Багато цінної інформації про стан краєзнавчої та культурно-освітньої роботи в області містить фонд Р – 3319 (Відділ культурно-просвітницьких установ виконкому Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль). Особливий інтерес становлять матеріали, у яких відображено роботу обласного відділу в організації при будинках культури історико-краєзнавчих гуртків, розробці пам'яток-інструкцій з охорони пам'яток культури.

Діяльність краєзнавчих організацій 20 – 30-х рр. ХХ ст., а також витоки численних громадських ініціатив, простежено нами на основі фондів 36 (Подільське туристично-краєзнавче товариство, м. Тернопіль), 231 (Тернопільське воєводське управління). Із цих польськомовних документів дізнаємося про становлення краєзнавчої справи в регіоні. Загалом зосереджені у фондах джерела висвітлюють краєзнавчу діяльність польського товариства у м. Тернополі „Туристів і краєзнавців”. До того ж, із опрацьованих матеріалів у нас склалось певне уявлення про крайову туристично-краєзнавчу організацію „Плаї”, просвітянське товариство „Просвіта”.

Не менш важливими для аналізу краєзнавчого руху є матеріали фондів Р – 1579 (Тернопільська обласна організація товариства „Знання”, м. Тернопіль), Р – 1551 (Тернопільське обласне лекційне бюро управління культури, м. Тернопіль).

Матеріали фонду Р – 1952 є надзвичайно цінним джерелом із погляду методики організації краєзнавчого дослідження та наявності краєзнавчого

матеріалу в обласній бібліотеці та бібліотеках Тернопільщини. Участь бібліотечних працівників у підготовці матеріалів до тому „Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область” стала поштовхом до систематичної краєзнавчої діяльності, стимулювала нові форми пропаганди літератури з історії краю.

Ведучи мову про науково-дослідницьку роботу колективу державного архіву області, потрібно відзначити фонд „Державний архів Тернопільської області, м. Тернопіль” (Ф. Р – 222). Об’єктом ретельного аналізу стали документи фонду Р – 3207 (Тернопільський обласний краєзнавчий музей обласного управління культури, м. Тернопіль).

Історико-краєзнавчу роботу у вищих навчальних закладах відображають статuti, положення, щорічні звіти кафедр, програми щорічних наукових конференцій викладачів і студентів, звіти студентських наукових гуртків, у яких досить широко висвітлена краєзнавча проблематика. Великою інформаційною насиченістю відзначаються звіти навчальних закладів про результати археологічних розкопок й реалізації інших краєзнавчих проектів. Слід виділити матеріали фонду Тернопільський державний педагогічний інститут, м. Тернопіль (Ф. Р – 21).

Ряд важливих сторін дослідницько-краєзнавчої спадщини окремих учасників краєзнавчого руху на Тернопільщині та досвіду їхньої роботи розкривають персональні фонди дослідників історії краю, які містяться у Держархіві Тернопільської обл.: „Ельгорт Бума (Борис) Борисович. 1923–1989 рр. Краєзнавець” (Ф. Р – 3428), „Гаврилюк Кіндрат Юхимович (1911 р. н.)” (Ф. Р – 3427) та ін. Опрацювання зосереджених у них матеріалів дало змогу дати історіографічну оцінку їх життєвого шляху.

Окремий блок джерел становлять матеріали, виявлені й оброблені автором у ході перегляду преси міста Тернополя й області. Зокрема, автор отримав різноманітні відомості про діяльність місцевих краєзнавчих осередків, окремих краєзнавців-аматорів тощо. Інформаційні повідомлення про поточні події – створення краєзнавчих клубів, народних університетів, товариств, походи

„червоних слідопитів” місцями бойової і трудової слави – ми отримали під час перегляду комплектів обласних газет. Експедиційно-пошукова, культурно-просвітницька та видавнича справа товариства „Вертепу” відтворена на сторінках газет „Свобода”, „Медична академія”.

Не залишалося поза увагою преси активне створення наприкінці 1970-х рр. загонів слідопитів, які займались науково-дослідною та пошуковою діяльністю. Це стало причиною появи на сторінках районної газети „Прапор перемоги” публікацій на зразок статей Г. Чернихівського „Народний музей” [35], Н. Дубчак „По місцях бойової слави” [14], Л. Яковенко „Маршрутами „Сніжного десанту” [36].

До другої групи публікацій належать статті про діяльність громадських організацій, клубів, краєзнавчих музеїв, бібліотек, архівів. Особливості діяльності обласної організації Українського товариства охорони пам’яток історії та культури на сторінках місцевої преси розкривають Е. Харитонов [33], Б. Андрушків [1], Н. Галій [8], М. Добровольський [13].

Третю групу складають біографічні нариси про місцевих краєзнавців-науковців та інтерв’ю з ними. Заслужують уваги дослідження Є. Гасая про В. Гоцу – педагога, громадсько-культурного діяча [9]. У свою чергу С. Лінчевська в газеті „Місто” подає відомості про Є. О. Гасая – історика, старшого наукового працівника обласного краєзнавчого музею, старшого наукового редактора редакції Тернопільської обласної Книги пам’яті, члена Всеукраїнської спілки краєзнавців і Національної спілки журналістів України, автора численних публікацій на краєзнавчу та історичну тематику у збірниках та часописах [20].

Т. Колодчин на сторінках „Вістей Придністров’я” висвітлює творчий і життєвий шлях історика, громадського діяча та публіциста І. Джиджору [18]. Дослідженням наукового доробку доктора історичних наук, професора, академіка АН України Я. Калакури займався Р. Матейко – краєзнавець, історик, доцент ТАНГУ [24].

Різні аспекти просвітянської, краєзнавчої, наукової діяльності дослідників

Тернопільщини порушили Я. Бачинський [2], В. Гродецька [12], Г. Олійник та Б. Головин [11], О. Іванців [16]. Я. Гайдукевич висвітлив творчий доробок театрознавця, фольклориста, етнографа, мистецтвознавця П. К. Медведика [7].

До 65-річчя від дня народження літературознавця, фольклориста, члена Національної спілки журналістів України, Почесного члена Всеукраїнської спілки краєзнавців і Всеукраїнського товариства „Просвіта”, лауреата літературно-мистецької премії ім. Іванни Блажкевич В. Хоми вийшла друком стаття про автора, який неодноразово друкувався у журналах „Жовтень” (нині „Дзвін”), „Україна”, „Народна творчість та етнографія”, „Архіви України”, „Тернопіль”, колективних збірниках і періодичній пресі [11]. Таким чином, спостерігаємо появу численних статей, які присвячувались ювілеям відомих краєзнавців Тернопільщини.

Достатньо інформаційно насиченими є матеріали, які написані безпосередньо зі свідчень краєзнавців. Тому під час інтерв'ю ми отримуємо цінний історичний матеріал через світосприйняття автора. Л. Февр писав з цього приводу: „Винахідливість історика дозволяє йому використовувати все – слова, знаки, пейзаж, черепицю, форми землеробства, бур'яни, зброю, експертизи каменю геологами, аналізи складу металу шпаг хіміками” [3]. Прикладом є стаття у „Голосі народу” – „Краєзнавець Яромир Чорпіта” [16].

Г. Вандзеляк на шпальтах „Свободи” відтворює розмову з відомим на Тернопіллі науковцем, громадським діячем, літератором, головою обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури Б. Андрушківим [5]. Він визначає місце пам'яток минулого нашого краю в усвідомленні необхідності збереження історичного середовища, аналізує різноманітність форм участі громадськості у реалізації „Програми відродження історичної та меморіальної пам'яті Тернопільщини”.

Водночас поряд із цими групами джерел до окремої групи слід віднести інформацію, яка містить рецензії на нові видання з історії області, огляди науково-популярної літератури з тієї або іншої історичної проблеми. Так, слід відзначити рецензію В. Гаврилишин на краєзнавчо-біографічний показник

С. Ткачова і В. Ханас „250 імен на карті Тернопілля: Польсько-українські культурні взаємини” [6].

Ще одну групу становлять публікації краєзнавців з історії населених пунктів області, статті про пам'ятки історії та культури регіону. У цьому плані викликають інтерес статті Л. Бойцун „Тернопіль у плині літ” [5], В. Собчука „З глибини середньовіччя” [29]. Такі публікації у місцевій пресі мають велике значення у справі розповсюдження краєзнавчих відомостей про рідний край.

Своєрідний інформаційний матеріал був отриманий з фотоальбомів, путівників, буклетів про обласний центр та Тернопільську область. Видається в Тернополі унікальний альманах – регіональний річник „Тернопілля”, упорядниками якого є Б. Куневич та М. Ониськів [31]. Це серія щорічників, у яких висвітлюється інформація з різноманітних галузей знань, у тому числі з історико-краєзнавчої тематики.

У сучасній довідковій літературі систематизовані відомості про Тернопільщину, її минувшину та сьогодення вміщено в чотиритомнику „Тернопільського енциклопедичного словника” (ТЕС) [32]. Це перше в історії області видання, що подає про Тернопільщину систематизовану новітню інформацію з різних галузей: про населені пункти області, її історію, історико-краєзнавчі товариства, визначних уродженців краю, які тут жили.

Низку статей, присвячених території Борщівщини, опубліковано в історико-краєзнавчому збірнику “Літопис Борщівщини” [21]. У 10-ти випусках збірника знаходимо конкретний фактичний матеріал з питань краєзнавства району. Це насамперед матеріали про етнографію, фольклор, географію, археологію, а також документи та матеріали Борщівщини. Старший науковий працівник Заліщицького краєзнавчого музею В. Олійник у статті “Краєзнавець Леонтій Скибіцький” наводить цікаві факти з життя відомого археолога-аматора, краєзнавця-природолюбця Л. Скибіцького, зокрема, що він “...сприяв вихованню багатьох істориків-краєзнавців. Серед них Ю. М. Малєєв – кандидат історичних наук, доцент Київського університету, М. І. Прокіпчук – учитель історії Лисичницької школи, В. І. Балицька – випускниця історичного факультету

Ленінградського університету, І. П. Бриндзола – інспектор з охорони природи колгоспу Заповіт ...” [25, с. 95]. Чільне місце з-поміж цього розмаїття публікацій посідають краєзнавчий та літературно-мистецький альманах про Тербовлянщину, журнал „Тербовлянщина”, нарис історії населених пунктів Тербовлянського району [17].

Найбільші досягнення в археологічних дослідженнях краю мав науковець Тернопільського обласного краєзнавчого музею І. П. Герета. Він відкрив сотні археологічних пам’яток, серед яких могильник Черняхівської культури III–IV ст. в с. Чернелів-Руський Тернопільського району, що має європейське значення. З 1973 р. починаються його стаціонарні розкопки і проводяться аж до 2001 р. [30, с. 10]. Докладні відомості про результати археологічних досліджень, які проводились у другій половині XX ст. в різних республіках колишнього СРСР, в т. ч. на Тернопільщині, містяться у довідковому посібнику серії „Археологические открытия ...” (1971, 1972, 1978 р. видань тощо).

На протязі 70-80-х рр. над дослідженням пам’яток Голіградської культури на Тернопільщині працювала Тернопільська археологічна експедиція Київського державного університету під керівництвом Ю. М. Малєєва. Про частково розкопані поселення в м. Заліщики й інших селах району пише Ю. М. Малєєв на сторінках книги „Археологических открытиях 1971 года” [22, с. 371–373] та журналу „Археологія” [23, с. 102–104].

Вивченню археологічних пам’яток раннього палеоліту на Тернопільщині присвячено багато публікацій О. С. Ситника. Впродовж майже десяти років археолог досліджував Мустьєрську стоянку біля с. Пронятин, результати досліджень якої побачили світ у 1978 р. [27, с. 389]. Крім того, О. С. Ситник друкував матеріали своїх розвідок на сторінках популярних видань, місцевої преси, у Наукових записках [28].

В кінці 80-х рр. починають активно працювати археологи Б. С. Строць, О. М. Петровський, М. П. Сохацький, В. І. Олійник, О. М. Гаврилук та ряд інших дослідників. З 90-х рр. у Заліщицькому районі працює Південно-Тернопільська археологічна експедиція Заліщицького краєзнавчого музею під

керівництвом В. І. Олійника [26].

Крім того, на сторінках місцевої преси, у наукових громадсько-політичних і літературних часописах знаходимо багатий фактичний матеріал про відомих дослідників-археологів, які вивчали археологічні пам'ятки на Тернопільщині.

Таким чином, цілком очевидно, що дати загальну характеристику розвитку краєзнавства в області, було б неможливо без опрацювання архівних документів і матеріалів, обласних та районних газет, путівників, у яких систематизовано різноманітні відомості про діяльність окремих краєзнавців аматорів, місцевих краєзнавчих осередків тощо. Це дозволяє вести дослідницько-аналітичну роботу на базі документів, що мають різне походження, інформативне наповнення. Тому, поєднуючи розрізнені дані, дослідник має можливість створити цілісну картину краєзнавчої діяльності на Тернопільщині та вибудувати неупереджений підхід до названої проблематики. Набута фактологічна база дозволила свідомо підійти до дослідницького інструментарію, сформулювати аргументовані висновки і узагальнення.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрушків Б. Носії знань та мудрості народу. *Свобода*. 1996. 10 грудня.
2. Бачинський Я. Феномен Олега Наливайка. *Вільне життя*. 2005. 26 листопада.
3. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України : теорія, методика, історія. Навчально-методичний посібник. 2-ге вид., доп. та переробл. Харків: Вид-во „Тарбут Лаам”, 2005. С. 79.
4. Бойцун Л. Тернопіль у плині літ. *Нова Тернопільська газета*. 2005. 27 квітня.
5. Вандзеляк Г. Ці безмовні свідки минувшини нашої *Свобода*. 1999. 17 квітня.
6. Гаврилишин В. Новий погляд на українсько-польські взаємини. *Тернопіль вечірній*. 1996. 30 листопада.
7. Гайдукевич Я. Талант, помножений на працю. *Вільне життя*. 2005. 3 грудня.
8. Галій Н. Час і вічність. *Вільне життя*. 1969. 18 лютого.
9. Гасай Є. Шляхом на Соловецьку голгофу. *Вісник Тернопілля*. 1993. 9 липня.

10. Герета И. П. Работы в Тернопольской области. Археологические открытия 1972. М. : Наука, 1973. С. 267.
11. Головин Б. Літературознавець та фольклорист. *Вільне життя*. 1995. 4 лютого.
12. Гродецька В. Новітній Скворода. *Експрес*. 2005. 28–30 січня.
13. Добровольський М. Порятвані від забуття. *Вільне життя*. 1989. 28 травня.
14. Дубчак Н. По місцях бойової слави. *Прапор перемоги*. 1979. 8 лютого.
15. Збірник програм розвитку культури Тернопільщини на період 2000–2010 роки / [упоряд. Полисаєва В. Я.]. Тернопіль : Тернопільська обласна адміністрація управління культури, 2002. 86 с.
16. Іванців О. Краєзнавець Яромир Чорпіта. *Голос народу*. 2001. 23 березня.
17. Історія міст і сіл Тербовлянщини. Тернопіль : Збруч, 1997. 539 с.
18. Колодчин Т. Іван Джиджора. *Вісті Придністров'я*. 1991. 7 червня.
19. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1 (1939–1953). К. : Наукова думка, 1995. 747 с.
20. Лінчевська С. Невтомному пошуківцю Єфрему Гасаю виповнилося 70. *Місто*. 2008. 9 квітня.
21. Літопис Борщівщини : історико-краєзн. збірник : у 10 вип. Борщів : Борщівський краєзнавчий музей, 1992–2001.
22. Малеев Ю. Н. Исследования в Тернопольской области. Археологические открытия 1971 года / [отв. ред. акад. Б. А. Рыбаков]. М. : Наука, 1972 года. С. 371–373.
23. Малеев Ю. М. Охоронні розкопки на Тернопільщині. *Археологія*. 1973. № 12. С. 102–104.
24. Матейко Р. Академік Ярослав Калакура. *Тернопіль вечірній*. 1999. 12 червня.
25. Олійник В. Краєзнавець Леонтій Скибіцький. *Літопис Борщівщини : історико-краєзн. Збірник*. Вип. 5. Борщів : Борщівський краєзнавчий музей, 1994. С. 94–95.
26. Олійник В. І. Робота Південно-Тернопільської експедиції. Наукові записки / Тернопільський краєзнавчий музей. Тернопіль : Джура, 1993. С. 19.
27. Сытник А. С. Мустьерская стоянка под Тернополем. Археологические открытия 1977 года. М. : Наука, 1978. С. 389.
28. Ситник О. Палеолітична стоянка Кременець 1 (Куличівка) : Проблеми стратиграфії культурного шару 1. *Наукові записки*. Тернопіль, 2001. Вип. 12. С. 37–43.
29. Собчук В. З глибини середньовіччя. *Прапор перемоги*. 1991. 7 вересня.
30. Строцень Б. Історія археологічних досліджень на Тернопільщині. Тернопіль : Джура, 2003. 276 с. (С. 6–16).
31. Тернопілля '96. Регіональний річник : у 2-х кн. / [упоряд. Б. Куневич, М. Ониськів]. Тернопіль : Збруч, 1995–1996 Кн. 1. 1995. 800 с. Кн. 2. 1996. 736 с.
32. Тернопільський енциклопедичний словник / [голова редкол. :

Г. Яворський]. Тернопіль : ВАТ ТВПК „Збруч”, 2004 – 2008. Т. 1 (А–Й). 2004. 696, [14] с. Т. 2 (К–О). 2005. 706, [4] с. Т. 3 (П–Я). 2008. 708, [16] с.

33. Харитонов Е. Цінні надбання народу. *Нове життя*. 1978. 13 квітня.

34. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. р – 4633. Оп. 2. Спр. 65. 163 арк. [Зауваження про нариси і довідки про готовність тому „Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область”. 1964–1969].

35. Чернихівський Г. Народний музей. *Прапор перемоги*. 1980. 9 травня.

36. Яковенко Л. Маршрутами „Сніжного десанту”. *Прапор перемоги*. 1979. – 13 лютого.

References

1. Andrushkiv B. (1996). Nosii znan ta mudrosti narodu. [Carriers of knowledge and wisdom of the people]. *Svoboda*. [Freedom]. 10 hrudnia.

2. Bachynskiy Ya. (2005). Fenomen Oleha Nalyvaika. [The phenomenon of Oleg Nalivayko]. *Vilne zhyttia*. [Free life]. 26 lystopada.

3. Bohdashyna O.M. (2005). Dzhereloznavstvo istorii Ukrainy : teoriia, metodyka, istoriia. [Source studies of the history of Ukraine: theory, methods, history]. Navchalno-metodychnyi posibnyk. 2-he vyd., dop. ta pererobl. Kharkiv: Vyd-vo „Tarbut Laam”, S. 79.

4. Boitsun L. (2005). Ternopil u plyni lit. [Ternopil over the years]. *Nova Ternopilska hazeta*. [New Ternopil Newspaper]. 27 kvitnia.

5. Vandzeliak H. (1999). Tsi bezmovni svidky mynuvshyny nashoi [These silent witnesses of our past...]. *Svoboda*. [Freedom]. 17 kvitnia.

6. Havrylyshyn V. (1996). Novyi pohliad na ukraïnsko-polski vzaiemyny. [A new look at Ukrainian-Polish relations]. *Ternopil vechirni*. [Ternopil in the evening]. 30 lystopada.

7. Haidukevych Ya. (2005). Talant, pomnozhenyi na pratsiu. [Talent multiplied by work]. *Vilne zhyttia*. [Free life]. 3 hrudnia.

8. Halii N. (1969). Chas i vichnist. [Time and eternity]. *Vilne zhyttia*. [Free life]. 18 liutoho.

9. Hasai Ye. (1993). Shliakhom na Solovetsku holhofu. [On the way to Solovetsky Golgotha]. *Visnyk Ternopillia*. [Bulletin of Ternopil]. 9 lypnia.

10. Hereta Y. P. (1973). Raboty v Ternopol'skoy oblasti. [Works in the Ternopil region]. *Arkheologicheskiye otkrytiya*. [Archaeological discoveries]. 1972. M. : Nauka, S. 267.

11. Holovyn B. (1995). Literaturoznavets ta folkloryst. [Literary critic and folklorist]. *Vilne zhyttia*. [Free life]. 4 liutoho.

12. Hrodetska V. (2005). Novitnii Skovoroda. [The newest Skovoroda]. *Ekspres*. [Espresso]. 28–30 sichnia.

13. Dobrovolskyi M. (1989). Poriatovani vid zabuttia. [Rescued from oblivion]. *Vilne zhyttia*. [Free life]. 28 travnia.

14. Dubchak N. (1979). Po mistsiakh boiovoi slavy. . [In places of military glory]. *Prapor peremohy*. [Victory flag]. 8 liutoho.
15. (2002). Zbirnyk prohram rozvytku kultury Ternopilshchyny na period 2000–2010 roky [Collection of programs for the development of culture of Ternopil region for the period 2000-2010] / [uporiad. Polysaieva V. Ya.]. Ternopil : Ternopilska oblasna administratsiia upravlinnia kultury, 86 s.
16. Ivantsiv O. (2001). Kraieznavec Yaromyr Chorpita. [Local historian Jaromir Chorpita]. *Holos narodu*. [The voice of the people]. 23 bereznia.
17. (1997). Istorii mist i sil Terebovlianshchyny. [History of towns and villages of Terebovlya region]. Ternopil : Zbruch, 539 s.
18. Kolodchyn T. (1991). Ivan Dzhydzhora. [Ivan Dzhidzhora]. *Visti Prydnistrovia*. [Transnistrian News]. 7 chervnia.
19. (1995). Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli. Dokumenty i materialy. T. 1 (1939–1953). [Cultural life in Ukraine. Western lands. Documents and materials. Vol. 1 (1939–1953)]. K. : Naukova dumka, 747 s.
20. Linchevska S. (2008). Nevtomnomu poshukivtsiu Yefremu Hasaiu vypovnylosia 70. [Tireless searcher Ephraim Gasay turned 70]. *Misto*. [City]. 9 kvitnia.
21. (1992–2001). Litopys Borshchivshchyny : istoryko-kraiezn. zbirnyk [Chronicle of Borshchiv region: historical and regional. collection]: u 10 vyp. Borshchiv : Borshchivskiy kraieznavechyi muzei.
22. Maleev Yu. N. (1972). Yssledovanyia v Ternopolskoi oblasti. Arkheolohycheskye otkrytyia 1971 hoda [Research in the Ternopil region. Archaeological discoveries in 1971] / [otv. red. akad. B. A. Rybakov]. M. : Nauka, S. 371–373.
23. Malieiev Yu. M. (1973. № 12). Okhoronni rozkopky na Ternopilshchyni. [Security excavations in Ternopil region]. *Arkheolohiia*. [Archeology]. S. 102–104.
24. Mateiko R. (1999). Akademik Yaroslav Kalakura. [Academician Yaroslav Kalakura]. *Ternopil vechirni*. [Ternopil in the evening]. 12 chervnia.
25. Oliinyk V. (1994). Kraieznavec Leontii Skybitskyi. [Local historian Leontiy Skibitsky]. *Litopys Borshchivshchyny* [Chronicle of Borshchiv region]: istoryko-kraiezn. Zbirnyk. Vyp. 5. Borshchiv : Borshchivskiy kraieznavechyi muzei, S. 94–95.
26. Oliinyk V. I. (1993). Robota Pivdenno-Ternopilskoi ekspedytsii. [The work of the South Ternopil expedition]. *Naukovi zapysky* [Scientific notes] / Ternopilskyi kraieznavechyi muzei. Ternopil : Dzhura, S. 19.
27. Sytnik A.S. (1978). Musterskaia stoianka pod Ternopolem. Arkheolohycheskye otkrytyia 1977 hoda. [Mouster camp near Ternopil. Archaeological discoveries in 1977]. M. : Nauka. S. 389.
28. Sytnik O. (2001. Vyp. 12). Paleolitychna stoianka Kremenets 1 (Kulychivka): Problemy stratyhrafii kulturnoho sharu 1. [Paleolithic site Kremenets 1 (Kulychivka): Problems of stratigraphy of the cultural layer 1]. *Naukovi zapysky*. [Scientific notes]. Ternopil, S. 37–43.
29. Sobchuk V. (1991). Z hlybyny serednovichchia. [From the depths of the Middle Ages]. *Prapor peremohy*. [Victory flag]. 7 veresnia.
30. Strotsen B. (2003). Istoriiia arkhelohichnykh doslidzhen na

Ternopilshchyni. [History of archeological research in Ternopil region]. Ternopil : Dzhura, 276 s. (S. 6–16).

31. Ternopil'ia 96. (1995–1996). Rehionalnyi richnyk [Ternopil '96. Regional Yearbook]: u 2-kh kn. / [uporiad. B. Kunevych, M. Onyskiv]. Ternopil : Zbruch.

Kn. 1. 1995. 800 s.

Kn. 2. 1996. 736 s.

32. (2004 – 2008). Ternopil'skyi entsyklopedychnyi slovnyk [Ternopil encyclopedic dictionary] / [holova redkol. : H. Yavorskyi]. Ternopil : VAT TVPK „Zbruch”.

T. 1 (A–I). 2004. 696, [14] s.

T. 2 (K–O). 2005. 706, [4] s.

T. 3 (P–Ia). 2008. 708, [16] s.

33. (1978). Kharytonov E. Tsinni nadbannia narodu. [Valuable heritage of the people]. *Nove zhyttia*. [New life]. 13 kvitnia.

34. (1964–1969) TsDIAK Ukrainy (Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv). F. r – 4633. Op. 2. Spr. 65. 163 ark. [Zauvazhennia pro narysy i dovidky pro hotovnist tomu „Istoriia mist i sil URSR. Ternopilska oblast”..

35. Chernykhivskyi H. (1980). Narodnyi muzei. [National Museum]. *Prapor peremohy*. [Victory flag]. 9 travnia.

36. Yakovenko L. (1979). Marshrutamy „Snizhnoho desantu”. [„Snow Landing” routes]. *Prapor peremohy*. [Victory flag]. 13 liutoho.

Рецензент:

Кучер В. І., д.і.н., професор

Демус І. О., д.і.н., доцент

Надійшла до редакції 19.04.2020 р.